

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.061

С.А. БІЛЕЦЬКА

ІСТОРИЧНО СКЛАДЕНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ ЦЕРКВИ І ШКОЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті розкрито окремі історично складені особливості співпраці церкви і школи в організації позакласної роботи з морального виховання дітей.

Зазначено, що центральним елементом цієї організації був виховний вплив церкви і її настанов щодо педагогічного процесу. Серед засобів організації педагогічного середовища за участю церкви з метою морального виховання можемо виділити загальну атмосферу усвідомлення учителями, вихователями і батьками учнів необхідності підтримки морального порядку, під яким розумілася точна відповідність поведінки учнів і вихователів чітким вимогам і канонам церкви.

Констатовано, що співпраця шкіль і церкви наприкінці ХІХ ст. виявлялася в незмінній духовній спрямованості морального становлення людини: людина покликана ухилитися від гріха і прагнути до святості, яка становить природу Бога. У цій взаємодії різних соціально-культурних інститутів реалізувалося завдання щодо зовнішнього узгодження волі Божої і волі людської. Моральне виховання у позакласній роботі повинне було спрямовуватись на перетворення людини в нове творіння Боже, сформувавши зовнішню добру поведінку, виробити в людині такі внутрішні основи життя, як добра поведінка вихованця. У цьому вбачалося істинне служіння Богові.

Зазначено, що успіх виховання залежить від єдності зусиль сім'ї, громадських установ, церкви і школи. Ці зусилля виключають безпосередній вплив, авторитетний початок. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. взаємодія церкви і школи в позакласній роботі з морального виховання відбувалася через спільну організацію дозвілля (паломництво, екскурсії), відвідування церкви, святкування релігійних свят і пам'ятних дат. Встановлено, що виховний вплив церкви виявлявся у спільності виховних впливів на дитину з боку сім'ї і громади. У досліджуваній період церква сприймалася як охоронниця добробуту і суспільної моральності, впливала на учнівську молодь через ідею людяності, спонукала до способу життя за християнськими заповідями.

Ключові слова: моральне виховання, церква, школа, навчання, вихователь, родина, дитина, ідеал виховання.

Сучасний стан розвитку суспільства характеризується дефіцитом моральних констант. Технологічна революція і розвиток інформаційних технологій на початку ХХІ ст. призвели до нівелювання моральних цінностей. Подолати ці негативні тенденції допоможе детальна розробка теоретичних засад і обґрунтування історично складеного досвіду морального виховання дітей у позакласній роботі.

Конституцією України, Концепцією виховання дітей і молоді в національній системі освіти, Законом України “Про захист суспільної моралі”, Указом Президента України “Про першочергові заходи щодо збага-

чення та розвитку культури і духовності українського суспільства”, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., програмними документами, прийнятими в контексті Болонського процесу, наголошено на доцільності творчого застосування педагогічно цінного досвіду морального виховання дітей та учнівської молоді в сучасній освітній практиці.

Установлено, що педагогічна проблематика морального виховання дітей активно розробляється на науково-теоретичному, методичному і практичному рівнях. Про це свідчать узагальнення окремих питань методології морального виховання крізь призму педагогічної антропології у працях українських і російських учених (М. Алексєєв, В. Барулін, І. Бех, Л. Бондар, М. Дворецька). Численні, однак розрізнені наукові узагальнення про місце релігії в освітньо-виховній системі представлені у працях С. Аверинцева, О. Барсова, Г. Ващенко, О. Вишневського, Б. Гершунського, І. Курляк. Проблеми світського навчання та взаємовідносин школи і церковних установ аналізували С. Ан, В. Беляєва, О. Мень, Д. Саприкін. Важливе значення мають пропозиції щодо організації виховного процесу в сучасних соціокультурних умовах, обґрунтовані у працях В. Андрєєва, І. Бабій, Б. Бім-Бада, Б. Бітінаса, В. Блінова, В. Додонова, В. Кременя, О. Сухомлинської, Г. Шевченко.

Мета статті – розкрити історично складені особливості співпраці церкви і школи в організації позакласної роботи з морального виховання дітей.

Проведене дослідження засвідчило, що як важливий шлях морального виховання у школах наприкінці ХІХ ст. розглядалося організоване педагогічне середовище. Центральним елементом цієї організації був виховний вплив церкви і її настанов щодо педагогічного процесу. Серед засобів організації педагогічного середовища за участю церкви з метою морального виховання можемо виділити загальну атмосферу усвідомлення учителями, вихователями і батьками учнів необхідності підтримки “морального порядку”, під яким розумілася точна відповідність поведінки учнів, вихователів чітким вимогам і канонам церкви.

Традиційним інститутом, покликаним виконувати завдання морального і релігійного виховання, була церква. Тому важливим моральним вихованням, що відповідало дитячому віку, уважалося відвідування церкви. Відвідування школярами церкви обов’язково повинне було мати конкретну мету (показ Божого гробу, вертепу, участь у святковій літургії, виконання церковних співів тощо).

Співпраця шкіл і церкви наприкінці ХІХ ст. виявлялася в незмінній духовній спрямованості морального становлення людини: людина покликана ухилятися від гріха і прагнути до святості, яка становить природу Бога [3; 4]. У цій взаємодії різних соціально-культурних інститутів реалізувалося завдання щодо зовнішнього узгодження волі Божої і волі людської. Моральне виховання у позакласній роботі повинне було спрямовуватись

на перетворення людини в нове творіння Боже, сформувати зовнішню добру поведінку, виробити в людині такі внутрішні основи життя, як добра поведінка вихованця. У цьому вбачалося істинне служіння Богові.

У досліджуваній період моральне виховання у змістовій частині спиралося на традицію Старого Заповіту, незмінного служіння Богові, виконання заповідей і повчань. Засобом для досягнення морального ідеалу був закон, відкритий Богом пророкові Моїсею і викладений у десяти заповідях. Заповіді уважалися об'єктивним викладом норм людської совісті. Закон і заповіді визначали й основний зміст виховного процесу в позакласній роботі [1].

Старозавітна моральність, як відомо, має струнку нормативну основу. Моральне становлення людини зводилося до етичного вдосконалення людини в межах його емпіричної дії. З точки зору педагогіки, виховання у дусі церковних канонів породжувало практичні проблеми, які необхідно було вирішувати: свобода і закон, розвиток і закон. У цих межах і розглядався вплив на становлення вихованців, вихователів і Бога.

Педагогічне завдання співпраці школи і церкви не виходило за межі виховання доброї вдачі, що вкорінювалося в зовнішньому узгодженні людської волі з волею Божою. Грунтуючись на Одкровенні Старого Заповіту, старозавітна педагогіка мала у своєму розпорядженні уявлення про те, що людина несе в собі образ Божий, проте не могла почерпнути майже нічого для особистого богопознання і самопізнання.

Тому мета морального виховання у позакласній роботі наприкінці XIX ст. була узгоджена Божественним Одкровенням, де людина розумілася як носій “образу Божого” і одночасно “середовища гріха”. Батьки виховували дітей “у Бозі і для Бога”. Виховання повинне було через вивчення Божественного Одкровення визначити обов'язки людини, аби вона прагнула святості. З іншого боку, в процесі виховання необхідно було відсікати в дітях ті гріховні схильності, які виявляються з ранніх років. Із цим була пов'язана система досить суворих покарань, що використовувалися в позакласній виховній роботі у школах українських губерній наприкінці XIX ст., навіть незважаючи на проникнення гуманістичних тенденції прогресивної педагогіки.

Шанування батьків було основним завданням співпраці церкви і школи щодо морального виховання. Родинні стосунки уподібнювалися ставленню Бога до свого народу. Тому від дітей вимагали поваги до батьків. Шанобливість до батьків зливалася з благоговінням і страхом перед Богом. Авторитет і влада батьків засновані не лише на природному законі, а й узаконені самим Богом. Моральне виховання не припускало ні розкоші, ні насолоди. Проголошувалася помірність у всьому, особливо в їжі, потрібною уважалася охайність. Головним предметом батьківських турбот було збудження в дітях релігійного почуття і привчання їх до релігійних звичаїв і свят.

Церквою було ініційовано упровадження у зміст навчання відомостей про закон і благодіяння, які Бог дав своєму народові і спогади про які збереглися в історії. Науки і мистецтва так само пов'язувалися з релігією і вірою

народу. Історія оповідала про відносини народу і Бога, література також зобов'язана була своїм змістом сприяти прояву релігійного відчуття [2].

Отже, культура й освіта не справляли руйнівного впливу на виховання, оскільки не суперечили началам віри, які пропагувалися церквою. Завдяки цьому метою морального становлення людини було зближення людини і Бога, осягнення Божої благодаті. Моральне виховання повинне було не лише виробити в людині зовнішню добру поведінку, форми життя по совісті, а й сприяти засвоєнню благодатних дарів Бога, що роблять людину новим творінням Божим. Виховання, яке відбувалося через співпрацю церкви і школи, проникало у вимір “внутрішньої людини”. Християнська виховна традиція, ставлячи завдання наблизити людину до Бога, користувалася при цьому всім, що було кращого як у науці, так і в мистецтві, як у природі, так і в житті суспільства.

Зовнішні прояви співпраці церкви і школи передбачали засвоєння дітьми культурних зразків, що давали людині змогу освоювати норми і цінності різних культурних співтовариств, способи дії та поведінки в суспільстві у конкретний історичний час. Внутрішня співпраця була пов'язана із пробудженням процесу духовного і морального становлення, спрямованого до Бога, і тим самим – з благодатним пробудженням особистісного начала в людині.

Хрещені діти не лише перебували під зовнішнім піклуванням християн, які взяли на себе зобов'язання виховати малих по-християнськи. На хрещених дітях “опочивала благодать Святого Духу”, що здійснювала таємничу охорону дитячої душі від зла і зміцнювала її на засадах правди, світу і радості у славу Божу. Таким чином, виховна співпраця церкви і школи наприкінці ХІХ ст. мала елемент синергійного: духовне, моральне становлення людини здійснюється через дію Божої благодаті, християнсько-вихователі сприяють цьому процесу.

До особливої форми позакласної виховної роботи на основі взаємодії шкіл і церкви наприкінці ХІХ ст. в українських губерніях справедливо зарахувати організацію спільного родинно-шкільного святкування пам'ятних дат і церковних торжеств. На різдвяні свята у школах українських губерній влаштовували різдвяну ялинку, на яку запрошували батьків учнів. Діти ходили колядувати і щедрувати по домівках батьків та учителів. Обов'язковими для святкування Священним Синодом було визначено пам'ятні дні: день пам'яті святих рівноапостольних Кирила і Мефодія (11 травня за старим стилем) та день звільнення селян від кріпосної залежності (19 лютого за старим стилем). Окремо, за вказівкою керівництва, церковним богослужінням і шкільними заходами відзначалися дні пам'яті видатних особистостей у галузі науки, літератури. Святкування таких днів виконувало положення спільності школи, громади і родини у виборі цілей, засобів морального виховання дітей.

Проведене дослідження засвідчило, що багато священників не обмежувалися лише навчально-виховним процесом у школі: вони намагалися

доповнити моральне виховання позашкільною роботою, зокрема організацією паломницьких екскурсій учителів, учнів та їхніх батьків до святинь православної церкви [2]. Організацією таких заходів займалися зазвичай керівники навчальних закладів, направляючи прохання до начальства про виділення їм необхідного транспорту. Паломництва здійснювалися переважно до святинь місцевого значення. Проте відомі також випадки відвідування учнями церковнопарафіяльних шкіл різних губерній святинь Києва, а саме: Києво-Печерської лаври, Свято-Миколаївського храму на Аскольдовій могилі, Володимирського собору, в якому знаходяться мощі святої Варвари, Андріївської церкви, Софійського собору, Михайлівського монастиря [2].

Такі екскурсійно-паломницькі поїздки мали не лише інформативний чи релігійний характер; вони, насамперед, ставали визначною подією у житті школярів, оскільки долучення до великих православних святинь, про які вони лише чули з розповідей законовчителя, живе спілкування з учителем і товаришами духовно об'єднували їх, ставали подією, яка запам'ятовувалась назавжди, а іноді справляла вирішальний вплив на подальше життя учня.

Крім позакласної роботи, у межах шкільного навчання місцеві пастирі були зобов'язані поширювати в народі істинні поняття про предмет віри і моралі. Для цього у багатьох місцях запроваджувалися так звані позабогослужбові релігійно-моральні читання і бесіди для народу. Пастирські бесіди інколи супроводжувалися написанням учнями творчих робіт. Наприклад, для учнів Вінницького реального училища під час дослідження віднайдено перелік тем самостійних робіт, які сприяли духовно-моральному розвитку: для шостого класу “Какие открытия и изобретения наиболее способствовали успехам образования”; “Полезным можно быть, не бывши знаменитым”; для сьомого класу: “Можно ли признать рассудок верховным руководителем жизни и деятельности человека”; “На основании данных истории и литературы выяснить, может ли одна физическая сила доставить окончательную победу”; “Возвышенные мысли и чувства, возбуждающие в нас художественные произведения литературы”; “Можно ли быть одиноким в большом обществе”; “Отрицание и его значение” [4].

У загальних школах популярними були позакласні літературно-музичні вечори та ранки. Вони проводилися з дозволу попечителя навчального округу, на них могли бути присутніми батьки вихованців. Бажаючих узяти участь у святі було стільки, що керівництво школи проводило конкурс на кращого читця чи виконавця пісні. Після відбору проводилася ретельна підготовка програми, яка затверджувалася попечителем.

Серед інших шляхів спільних виховних впливів школи і церкви варто виокремити публічні читання церковних книг. У них за історично складеною традицією розглядалися різні питання виховання і навчання, історія засобів і способів духовно-морального виховання дітей у родині. Зазначимо, що навіть азбучна грамота, книги для початкового читання відобража-

ли у змісті елементи православної культури. Наприклад: слова для читання – поняття духовно-моральних цінностей (добро, життя, милосердя, Батьківщина, чесність, праця, правда тощо); тексти для вправ з читання також містили духовно-моральний виховний аспект; речення для письмових вправ; традиційно одухотворені, написані високим одіозним стилем звернення авторів до дітей і їхніх батьків з настановами в духовно-моральному вихованні під час навчання грамоти; повчальні тексти – уривки зі Святого Письма, повчальні притчі, молитви, оповідання, вірші про православну віру, перекази про добродійні вчинки відомих осіб, описи моральних зобов'язань перед ближніми, самою людиною; елементи старослов'янської і церковнослов'янської мови, правила етики, прислів'я і приказки на духовно-моральну тематику, історичні оповідання. Таке читання вимагало не лише оволодіння практичними навичками звукового відтворення тексту, а й високої міри усвідомлення значущості прочитання священних текстів, відповідного морального налаштування читача. Багато рекомендацій щодо умиротворення думок, утворення світлих помислів, відчуття душевного спокою викладалося й під час вивчення Псалтиря, який включав опанування порядку служб – усеношної, вранішньої, вечірньої, виконання псалмів та піснеспіву. Як бачимо, елемент одухотворення становив значну частку навчання читання.

Важливим шляхом об'єднання зусиль загальноосвітніх шкіл і церкви у моральному вихованні дітей можемо визначити досвід культивування і спонукання людини до постійного самоаналізу через підготовку і здійснення сповіді. Саме так дитину вчили встановлювати співвідношення власних вчинків, поведінки з ustalеними поняттями про совість, честь, добродійність, визначали моральну модальність як можливість і необхідність формування почуття громадянського обов'язку (спонука виконати те, чого потребує совість). Через сповідь, слухання проповіді дитина вчилася духовності.

Виховний вплив церкви виявляється у спільності виховних впливів сім'ї. У досліджуваній період церква сприймалася як охоронниця добробуту і моральності, вдачі, вона підносилася над місцевими забобонами і впливала через ідею людяності, спонукала до способу життя за християнськими заповідями. У церковній громаді дитина засвоює цінності людяності, християнські ціннісні настанови, історично складені традиції. Саме у церкві дитина привчається думати і говорити: “свята людина”, “бажана Богові людина”, “прославлена Богом людина”. Згодом у колективних молитвах, під час хорового співу у церкві дитина привчається змістом цих молитов утворювати у своїй душі бажання, потреби, надії й прагнення до добра. Християнська молитва привчає до культури бажань; наші обов'язки ухваляють у ній форму блага, котрого просить у Бога наше серце.

Висновки. Успіх виховання залежить від єдності зусиль сім'ї, громадських установ, церкви і школи. Ці зусилля виключають безпосередній вплив, авторитетний початок. Центральним елементом цієї організації був виховний вплив церкви і її настанов щодо педагогічного процесу. У кін-

ці XIX – на початку XX ст. взаємодія церкви і школи в позакласній роботі з морального виховання відбувалася через спільну організацію дозвілля (паломництво, екскурсії), відвідування церкви, святкування релігійних свят і пам'ятних дат. Встановлено, що виховний вплив церкви виявлявся у спільності виховних впливів на дитину з боку сім'ї і громади. У досліджуваній період церква сприймалася як охоронниця добробуту і суспільної моральності, впливала на учнівську молодь через ідею людяності, спонукала до способу життя за християнськими заповідями.

Список використаної літератури

1. Перерва В.С. Православне Надросся у XIX столітті / В.С. Перерва. – Біла Церква : О.В. Пшонківський, 2004. – 256 с.
2. Савченко А. Общеобразовательная экскурсия учащихся и учащихся Николаевской церкви церковно-приходской школы местечка Сенчи Лохвицкого уезда Полтавской епархии в город Киев / А. Савченко // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1904. – № 26. – С. 1000–1004.
3. Филарет, митрополит. О духовном облике Иисуса Христа по Евангелию. О вере и нравственности по учению православной церкви. – М., 1991. – С. 130–141.
4. ЦДІАК, ф. 707, оп. 262, спр. 137 г. Сообщения директора народных училищ Черниговской губернии о предполагаемом созыве съезда законоучителей и учителей Козелецкого уезда “чтобы выяснить, что главная задача школы – воспитание детей в духе православной церкви, любви к Отечеству”. – 1911 г. – С. 33–35.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2013.

Билецкая С.А. Исторически сложившиеся особенности сотрудничества церкви и школы в организации внеклассной работы по моральному воспитанию детей

В статье раскрыты отдельные исторически обусловленные особенности сотрудничества церкви и школы в организации внеклассной работы по моральному воспитанию детей. Отмечено, что центральным элементом этой организации было воспитательное влияние церкви и ее установок относительно педагогического процесса. Среди средств организации педагогической среды при участии церкви с целью морального воспитания можем выделить общую атмосферу осознания учителями, воспитателями и родителями учеников необходимости поддержки морального порядка, под которым понималось точное соответствие поведения учеников и воспитателей четким требованиям и канонам церкви.

Констатировано, что сотрудничество школ и церкви в конце XIX в. проявлялось в неизменной духовной направленности морального формирования человека: человек призван уклоняться от греха и стремиться к святости, которая составляет природу Бога. В этом взаимодействии разных социально-культурных институтов реализовалось задание относительно внешнего согласования воли Божьей и воли человеческой. Моральное воспитание во внеклассной работе должно было стремиться к превращению человека в новое творение Божие, сформировать внешнее хорошее поведение, выработать в человеке такие внутренние основы жизни, как хорошее поведение воспитанника. В этом виделось истинное служение Богу.

Отмечено, что успех воспитания зависит от единства усилий семьи, общественных учреждений, церкви и школы. Эти усилия исключают непосредственное влияние, авторитетное начало. В конце XIX – начале XX в. взаимодействие церкви и школы во внеклассной работе по моральному воспитанию происходило через совместную организацию досуга (паломничество, экскурсии), посещения церкви, празднования религиозных праздников и памятных дат. Установлено, что воспитательное влияние церкви

заклучалось в воспитательном влиянии на ребенка со стороны семьи и общества. В исследуемый период церковь воспринималась как хранительница благосостояния и общественной нравственности, также влияла на ученическую молодежь через идею человечности, побуждала к образу жизни по христианским заповедям.

Ключевые слова: моральное воспитание, церковь, школа, обучение, воспитатель, семья, ребенок, идеал воспитания.

Bilets'ka S. Historically particular church and school cooperation in the organization of extracurricular activities on the moral education of children

The article revealed some features of historically collaboration of churches and schools in organizing moral education in after school working

Indicated that the central element of this organization has been nurturing church and its guidance for the educational process.

Among the means of educational environment with the church for moral education can provide general atmosphere of understanding teachers, educators and parents who need to maintain moral order which show the exact behavior of students, educators give strict requirements and canons of the church.

Ascertained that the cooperation of schools and churches in the late nineteenth century manifested in constant spiritual focus formation of moral rights: the human is called to avoid sin and strive for holiness, which is the nature of God.

This interaction of different social and cultural institutions realized the task of matching the external will of God and the will of the human

Moral education in extracurricular activities which had to be aimed at the transformation of people into a new creation of God, to generate foreign good behavior, work in human internal foundations of life, the good behavior of the pet. This was seen the true service of God.

It is noted that the success of education depends on unity of effort families, community organizations, churches and schools.

Those efforts preclude a direct impact, authoritative top central element of this organization has been nurturing church and its guidelines pedagogical process. During the late XIX – early XX century interaction between the church and the school in extracurricular activities with moral education took place through the common organization of leisure (pilgrimage tours), attending church, celebration of religious holidays and memorable dates. Found that nurturing church community was detected in nurturing the child from the family and community

In the period associated church keeper welfare and public morality, influence the pupils through the idea of humanity attests to the lifestyle of Christian precepts

Key words: moral education, church, school, education, teacher, family, child, ideal upbringing.